

METODA A VÝSLEDKY GENERAČNÍHO VÝZKUMU VENKOVSKÝCH RODIN

J. Honcová

HONCOVÁ, J. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Metoda a výsledky generačního výzkumu venkovských rodin*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) :109-118.

V průběhu 20. století došlo k převratným změnám v materiální základně, životním způsobu, profesní struktuře i mezilidských vztazích uvnitř venkovských rodin, vzrostla i míra mobility. Příčiny, charakter a důsledky těchto změn pomáhá objasnit i srovnávací generační výzkum. Generační výzkum podchycuje tři dospělé žijící generace, které vyrůstaly a formovaly své životní postoje ve zcela odlišných podmínkách. Generační výzkum má integrovaný charakter, zasahuje do sféry sociologické, historické a ekonomické a používá metod těchto vědních disciplín. Objektem této studie je soubor rodin v nejstarší generaci zemědělských, z různých velikostních skupin zemědělských závodů, které žily ve venkovských obcích v různých přírodních a ekonomických podmínkách. Všechny tyto rodiny byly předloženy a žádaly v roce 1937 o oddlužení. Autorka podává rozbor zadluženosti daného souboru zemědělských rodin a hodnotí ekonomické a společenské důsledky zadluženosti. Poté sleduje osudy II. a III. generace souboru, zejména jejich profesní strukturu a profesní i geografickou mobilitu. Dále zkoumá problematiku změn životního způsobu a životní úrovně původních zemědělských rodin za 40 let v hodnocení respondentů všech tří generací. V závěru podává metodické podněty k dalšímu generačnímu výzkumu.

venkovské rodiny; generační výzkum; výsledky šetření

V průběhu XX. století došlo k převratným změnám v materiální základně, životním způsobu i mezilidských vztazích uvnitř venkovských rodin, vzrostla i míra mobility. Příčiny, charakter a důsledky těchto změn pomáhá objasnit i generační výzkum. Generační výzkum podchycuje tři dospělé žijící generace, které vyrůstaly a formovaly své životní postoje ve zcela odlišných podmínkách.

Časový záběr třígeneračního srovnávacího výzkumu může obsáhnout období 50—60 let, tedy v československých podmínkách zkoumá éru od předmnichovské republiky do současnosti.

Generační výzkum má integrovaný charakter, zasahuje do sféry historické, ekonomické a sociologické a používá metod těchto vědních disciplín.

CÍLE A METODY

Objektem studia jsou rodiny v nejstarší generaci zemědělské, z různých velikostních skupin zemědělských závodů, které žily ve venkov-

ských obcích v různých přírodních a ekonomických podmínkách. Výzkum je zaměřen pouze na zemědělské rodiny, i když ani v I. polovině XX. století již nebylo v četných venkovských obcích zemědělství převládajícím povoláním.

Vždyť právě československé zemědělství prošlo zejména od ukončení II. světové války do současnosti většími a převratnějšími změnami než dříve za celá staletí. Stačí si jen uvědomit, že celá generace dnešních padesátníků a čtyřicátníků, která se bude ještě dlouho aktivně podílet na vytváření naší současnosti, zažila ještě v dětství a v mládí soukromé hospodaření.

V tomto historickém období se realizovala ve třech etapách II. pozemková reforma, spojená s osídlováním pohraničí a se zásadními změnami v sociální struktuře vesnice.

V roce 1949 byla vydáním zákona o JZD zahájena nová epocha socialistické zemědělské velkovýroby, která opět znamenala složitý proces, charakterizovaný nejprve postupnou stabilizací JZD a jejich přechodem na vyšší typy, později slučováním (od roku 1960) a konečně procesem koncentrace, kooperace a specializace, který zasahuje až do současnosti.

Vznikla třída družstevních rolníků, která je však vnitřně diferencována (Špírk 1976). Zatímco bývalý soukromě hospodařící rolník musel ovládat celý chod zemědělského závodu, došlo v průběhu historického procesu k diferencované specializaci v rámci jednotlivých odvětví zemědělské výroby, vznikly i nové kvalifikované profese, v řídicích funkcích se uplatnil požadavek vysokoškolského odborného vzdělání. Do koncentrovaných zemědělských podniků přibýly též nezemědělské profese.

V průběhu historického procesu vzrostla míra mobility horizontální i vertikální a prohloubil se smíšený charakter původních zemědělských rodin (Šíma 1978). Vzrostla podstatně životní úroveň těchto rodin a v základních rysech se změnil jejich životní způsob, opět diferencovaně v jednotlivých generacích.

Mnohé z těchto změn byly zachyceny a dokumentovány statistickými šetřeními a sociologickými výzkumy. Nevýhodou těchto výzkumů a šetření je jejich zpracování k určitému datu, které neumožňuje vývojové pojetí, a navíc tyto studie a sondy poměrně záhy zastarávají. Statistická šetření mohou sloužit pro sestavování časových řad, mají však nevýhodu velkých čísel, která znemožňují detailnější analýzu.

Výzkum pamětníků v zemědělství pro účely historické má u nás dobrou tradici. Jako první zkoumal pamětníky v zemědělství prof. F. Lom (1932) a výsledky publikoval ve Věstníku ČAZ (1941) a v Českém lidu (1948). Dotazoval se příslušníků nejstarší generace jako pamětníků zaniklých způsobů hospodaření a životních zvyklostí. Získal tak časový záběr osob narozených v letech 1850—1870, tedy v té době 60—80letých. V roce 1970 byly vedeny Výzkumným ústavem zemědělské ekonomiky řízené rozhovory s pamětníky socializace zemědělství v českých zemích. Zde byl výběr dán tématem; objektem výzkumu byli zakládající funkcionáři JZD (Špírk a kol. 1970). V roce 1973 vyhlásil Ústav marxismu ÚV KSČ soutěž vzpomínek pamětníků kolektivizace v zemědělství. Vybrané vzpomínky oceněné v soutěži byly publikovány jako individuální vzpomínkové statě ve sborníku Neobyčejná doba (Praha, Svoboda 1980). Sborník obsahuje vzpomínkové stati funkcionářů vesnických a okresních organizací KSČ, pracovníků národních výborů různých stupňů i funkcionářů JZD.

Srovnávací výzkum tří generací v zemědělských rodinách u nás dosud prováděn nebyl. Zamýšlíme se tedy nad otázkou, co všechno nám budou pamětníci schopni a ochotni povědět.

Příslušníci nejstarší generace prožili dětství a mládí za předmnichovské republiky, mnozí z nich v té době již samostatně hospodařili. Mohou tedy přispět k poznání soukromého hospodaření tehdejších rolníků, pamatují si např. osevní postupy, hektarové výnosy, stavy hospodářských zvířat, jejich plemena a užitkovost, vybavení usedlosti zemědělskými stroji, rozsáhlejší investice — nové hospodářské budovy, stroje, meliorace. Mohou dokumentovat i realizaci zemědělských výrobků, pokud hospodářství vyrábělo pro trh, důsledky zemědělské krize, zadlužení, formy úvěru a jejich splácení, velmi často byli členy nebo i funkcionáři různých forem nevýrobních zemědělských družstev. Byli přímými účastníky společenských proměn a socialistické přestavby československého zemědělství. Hodnota jejich výpovědí je individuální, závisí na jejich paměti, zapojení a přístupu.

Druhá (střední) generace je v současné době ještě v aktivitě, často i na významných, ba i na vedoucích místech. Tito lidé jsou cennými pamětníky zejména pro období od roku 1945 do současnosti. Z hlediska posuzování jednotlivých ekonomických a společenských jevů jsou vůbec nejspolehlivější.

Třetí (nejmladší) generace vstupuje do života často lépe vybavena odbornými vědomostmi a je zajímavá především svými postoji a přístupy k systému hodnot.

U všech pamětníků nutno brát s rezervou číselné údaje, a pokud je uvádějí, konfrontovat je podle možností s písemnými prameny.

PRVNÍ VÝSLEDKY SROVNÁVACÍHO GENERAČNÍHO VÝZKUMU

Podnět k srovnávacímu generačnímu výzkumu pamětníků vyšel od prof. dr. ing. F. L o m a, DrSc., který provedl v roce 1937 v Ústavu zemědělské ekonomiky v Brně velkou dotazníkovou akci v zadlužených zemědělských rodinách, které žádaly oddlužení podle tzv. zemědělského vyrovnání, které se ukázalo jako zcela neúčinné.

Adresy svých respondentů získal v Úředním listě, kde byly adresy těchto rolníků publikovány. Tak vznikl soubor, který zahrnoval zemědělské závody všech velikostních skupin a výrobních oblastí. Teritoriálně pokrýval území Čech a Moravy s výjimkou německého pohraničí. Jen výjimečně se vyskytují ve vzorku čeští rolníci z obcí národnostně smíšených v jižních, západních a východních Čechách.

Dotazníky měly shromáždit fakta o kritické situaci zadlužených rolníků v českých zemích. Jejich zadluženost se prohloubila v důsledku krize třicátých let, kdy už předlužení znamenalo pro mnohé existenční otázku. Výsledky měly být publikovány, aby byla urychlena pomoc zadluženým rolníkům. Válka zpracování dotazníků o zadlužení přerušila.

K dotazníkovému materiálu se profesor Lom znovu vrátil teprve v sedmdesátých letech, kdy ho zpracoval v rozsáhlé historické analýze v návaznosti na zemědělskou krizi třicátých let (L o m 1979). Tehdy též uvažoval o možnostech srovnávacího sociologicko-historického výzkumu uvedených zemědělských rodin a předal mně proto své dotazníky pro Čechy.¹⁾

Cílem mého výzkumu bylo zjistit další osudy zemědělských rodin Lomova souboru v procesu socialistické přestavby vesnice, jejich současné postavení, sociální a životní úroveň a provést srovnání. Šlo tedy o generační výzkum, který zahrnoval období 40 let (1937—1977) a jehož objektem byli nejen původní rolníci-pamětníci, ale v případech jejich úmrtí

¹⁾ Soubor původních dotazníků prof. L o m a je uložen v Zemědělském muzeu Kačina.

byly dotazovány jejich vdovy, děti, případně i sourozenci. Objektem výzkumu byla tedy původní zemědělská rodina, která žila ve třicátých letech jako celek na usedlosti, a její proměny za 40 let.

Lomův vzorek zahrnoval 87 rodin. Obrátila jsem se nejprve na příslušné místní národní výbory, které mně sdělily současné adresy tehdejších hospodářů, případně jejich pozůstalých. Již v této fázi se snížil vzorek o 20 rodin (13 rodin buď zaniklo, nebo se odstěhovalo neznámo kam, sedm MNV neodpovědělo vůbec).

Poté jsem navázala pomocí dotazníků již přímý kontakt s původními pamětníky nebo jejich rodinnými příslušníky. Moje dotazníky obsahovaly retrospektivní část o původním zadlužení, o tom, jak se rodina vyrovnala se zadlužením, i další osudy jejích členů až do současnosti, dále otázky týkající se současného povolání členů původní rodiny a životní úroveň rodiny respondenta.

Do výzkumu se aktivně zapojilo 44 rodin původních rolníků v Čechách: z toho 10 v kraji Středočeském, 10 v kraji Jihočeském, 7 v kraji Západočeském, 1 v kraji Severočeském (původně Východočeském), 14 v kraji Východočeském, 2 v kraji Jihomoravském, ale v Čechách (okr. Svitavy).

Velikostní struktura původních zemědělských závodů zastoupených ve vzorku: převážnou většinu tvořili střední rolníci — skupina 5—10 ha — 16, tj. 36,3 %; skupina 10—15 ha rovněž 16, tj. 36,3 %; do skupiny drobných rolníků 2—5 ha připadlo 7 zemědělských závodů, tj. 15,9 %, a na skupinu 15—20 ha jen 3 zemědělské závody, tj. 6,8 %. Okrajové skupiny nad 20 ha a pod 2 ha byly zastoupeny jen jednotlivými případy: 23 ha; 1,5 ha.

Mezi respondenty bylo osm původních rolníků, pět vdov po původních rolnících a dva sourozenci, tedy pouze 15 představitelů nejstarší generace. Převažovala druhá generace, děti původních rolníků. Příslušníci třetí generace se vyskytovali jen výjimečně.

Všichni respondenti uvedli v původních dotaznících výměru zemědělské půdy své zemědělské usedlosti, ale jen 29 (tj. 65,9 %) z nich ji uvedli i v nových dotaznících, ostatní si ji už nepamatují. Z uvedených 29 případů uvádí 17 respondentů stále stejnou výměru, ostatní uvádějí v nových dotaznících nižší (někdy i podstatně), jde zřejmě o výměru před vstupem do JZD, ke snížení došlo odprodejem částí pozemků v důsledku zadlužení, někteří respondenti to i výslovně uvádějí.

ROZBOR ZADLUŽENOSTI ZKOUMANÝCH RODIN VE TŘICÁTÝCH LETECH

Původní Lomovy dotazníky, vyplňované zadluženými rolníky v roce 1937, uváděly výměru vlastní zemědělské a orné půdy, event. výměru půdy připachtované, zařazení půdy do bonitační třídy a její cenu podle bonitační třídy a druhu pozemků (pole, louky, pastviny atd.), roční čistý výnos z usedlosti, příčiny zadlužení, celkovou výši zadlužení v Kč, charakter věřitelů a jejich sociální postavení (peněžní ústavy nebo soukromé osoby), spory s věřiteli, exekuce, stanovisko věřitelů k otázkám oddlužení. Cenným přínosem pro poznání ekonomické situace zemědělského závodu i životní úrovně hospodáře a jeho rodiny jsou komentáře, případně osobní dopisy některých zadlužených rolníků, v nichž pisatelé detailně rozebírají svoji situaci, někdy podávají i konkrétní návrhy řešení problému zadluženosti rolnictva.

Úvěr byl nezbytnou součástí zemědělského hospodaření v kapitalistické ekonomice. Rolník byl vlastním výrobcem a zároveň podnikatelem, členové jeho rodiny s ním žijící pracovními silami zemědělského závodu. Výrobní zájmy a rodinná situace se vždy úzce prolínaly a vzájemně podmiňovaly.

Ve struktuře zadlužení rozlišujeme dvě základní skupiny: půjčky investiční a neinvestiční povahy. Věřiteli byly buď finanční ústavy (mezi nimiž převládaly ty, které náležely ke skupině agrárního kapitálu), nebo soukromé osoby. Většina dluhů byla neknihovní povahy. Důležitá byla i výše úroků a doba splatnosti. Z peněžních ústav požadovaly nejnižší úrokovou míru kampaňičky. Tíživost dluhů byla pod-

miněna výnosností zemědělského závodu a u drobných rolníků i vedlejšími příjmy mimo zemědělství.

Investice do výroby přinášely diferenciální rentu II, která v důsledku nižší rentability výroby a produktivity práce v zemědělství nedosahovala ani za konjunktury míry zisku v průmyslu. Hospodářství do 2 ha hospodařila i v letech konjunktury dokonce ztrátově, zemědělské závody velikostní skupiny 2—5 ha vykazovaly malý nadvýrobek. Podstatně vyšší úroveň měly zemědělské závody velikostní skupiny 5—20 ha.

První světová válka přerušila organický vývoj českého zemědělství. Ze zemědělství odešly statisíce pracovních sil na frontu.

Nejenže se neinvestovalo, ale neobnovovaly se ani stroje, technická zařízení a nářadí, vykonávanými rekvizicemi poklesly stavy dobytka. Poválečná léta byla charakterizována úsilím o obnovu. Teprve od roku 1923 umožnil rozvoj průmyslu a stavebnictví zemědělcům ve větší míře investovat. Nastalo krátké období konjunktury, které trvalo do roku 1928.

V prvních poválečných letech, kdy se nemohlo investovat, se rolníci převážně oddlužili, avšak za konjunktury opět rostl trend poskytovaných úvěrů, zejména investičních.

Agrární krize z let 1928—1934 znamenala prudký pokles cen zemědělských výrobků, v průměru o 42 % (Lacina 1974). Snížila se životní úroveň zemědělských rodin a vytvořily se nepříznivé podmínky pro další rozvoj zemědělské výroby. Křivka zadlužení začala prudce stoupat, nejvyšší byla v roce 1931. Současné stoupaly úroky a úmory, které dosáhly v roce 1922 dvojnásobku proti polovině dvacátých let. Zadlužení se stalo retardačním faktorem rozvoje zemědělství. Každým rokem stoupal počet exekucí, celkových i dílčích.

Zkoumáme-li konkrétní příčiny zadlužení uvedené 44 respondenty, nacházíme celou paletu příčin a za nimi lidské osudy. Většina respondentů uvedla více příčin a tak zjišťujeme celou škálu důvodů. Z nich připadalo 23,7 % na investice (stavební, strojní, elektrifikace a meliorace), 20,7 % na hospodářské ztráty (neúroda, úhyn dobytka), 13,8 % respondentů uvádí nevýnosnost hospodářství a důsledky zemědělské krize, 11,8 % dlouhodobou nemoc v rodině, 10,8 % přírodní katastrofy — požár, krupobití aj. — rolníci byli obvykle podpojištěni, 6,9 % vyplacení dědičských podílů, 6,9 % převzetí zadluženého hospodářství, 5,9 % vysoce stanovený výměnek, za nimi v pořadí následuje řada dalších příčin — velký počet dětí, převodní poplatky, ztráty v obchodě. Za zvláštní zmínku stojí ručitelské dluhy. Např. rolník s výměrou 8 ha z. p. na strakonickém okrese se zaručil za švagra, který stavěl dům. Švagr situaci nezvládl a jeho nový dům i zemědělská usedlost jeho ručitele byly prodány v dražbě.

Respondenti v dotaznících uvedli (až na 5 případů) výši svých dluhů. Z těchto 39 případů převyšovalo zadlužení odhadní cenu stanovenou vyrovnávací komisí ve 29 případech, a často velmi podstatně, ovšem někteří rolníci sami uváděli, že skutečná cena usedlosti byla při dřívějších odhadech podstatně vyšší. Příčinou snížení odhadní ceny byly jistě nejen subjektivní názory členů odhadní komise, ale především zchátralost předluženého hospodářství v krizových letech a snížení stavů hospodářských zvířat.

Zadlužení na 1 ha zemědělské půdy se snižovalo úměrně s velikostní skupinou zemědělského závodu, přičemž nejvýše byla zadlužena hospodářství v nejmenší velikostní skupině. V průběhu zemědělské krize se ve všech velikostních skupinách zadlužení proti dvacátým letům znásobilo.

I když v období od roku 1935 vystrídala hospodářskou krizi vleklá deprese, zadlužovací proces stále pokračoval. Nebylo nejen na placení úroků a umořování dluhů, ale ke starým dluhům přibývaly nové, narůstal počet zemědělských usedlostí prodaných v dražbě a dílčích exekucí. Tento nežádoucí vývoj měl pomáhat řešit zákon o zemědělském vyrovnání.

Počet respondentů, kteří uvádějí stav svého zadlužení v roce 1937, je při rozvržení podle velikostních skupin nevelký, proto uvádím nejen průměry, ale též rozmezí zadlužení v jednotlivých velikostních skupinách.

Průměrné zadlužení souboru na 1 ha z. p. k roku 1937:

do 2 ha — 30 000 Kčs	10—15 ha — 14 438
2—5 ha — 28 754 Kčs	15—20 ha — 10 436
5—10 ha — 19 403 Kčs	20—30 ha — 6 815

V rozmezí daném absolutními čísly vypadala situace v jednotlivých velikostních skupinách takto:

— Ve skupině do 5 ha 13 690 — 45 671 Kč/ha (s výjimkou rolníka se zadlužením 5000 Kč/ha, který však nebyl uznán za předluženého).

— Ve skupině 5—10 ha, která byla ve vzorku nejpočetnější, bylo rozpětí zadlužení 9734 — 30 000 Kč/ha.

— Skupina 10—15 ha vykazovala zadlužení 4244 — 32 142 Kč/ha.

— Ve skupině 15—20 ha byla variabilita zadlužení již minimální, 9041 — 11 660 Kč/ha.

Podle statistik Zemědělského ústavu účetnicko-správového z roku 1935 [Zprávy ZÚÚS č. 2—3/1935] náležely zemědělské závody zkoumaného souboru až na nečetné výjimky mezi nejpredluženější v českých zemích, kde pouze 4,3 % zemědělských závodů vykazovalo zadluženost nad 10 000 Kč/ha.

U absolutních údajů zjišťujeme u maximálních hodnot čísla přímo katastrofální. Okolnost, že jim vůbec mohl být poskytnut úvěr do takové výše, ovlivňovaly výstavnost budov a vybavenost hospodářství, vlastnictví lesů i vedlejšího podnikání — např. mlýn, cihelna, obchod.

DŮSLEDKY ZADLUŽENÍ

Ze 44 rolníků, kteří žádali podle zákona o oddlužení, bylo 43 žádostí odmítnuto. Pouze v jediném případě u rolníka v Hřibojedech, okr. Trutnov (14,63 ha) byla v rámci oddlužení prominuta z celkového zadlužení 139 000 Kč částka 28 000 Kč.

Přesto většina rolníků svá hospodářství udržela, i když za těžkých osobních obětí a při snížení životní úrovně. Pouze 8 rolníkům byly usedlosti záhy po neúspěšné oddlužovací akci prodány v dražbě (18,1 %). Při dražbách dostávali rolníci za své usedlosti polovinu skutečné ceny, někdy i méně. Další dva předlužení rolníci prodali v roce 1946 své usedlosti a převzali jiné v pohraničí.

Ze zbývajících 34 případů máme v 18 případech doložen odprodej části pozemků a zmenšení usedlosti. Avšak to patrně není konečné číslo, neboť čtyři respondenti nedokázali otázku zodpovědět vůbec. A jak řešili zadlužení zbývajících rolníků? Především postupným splácením za války i po válce, někdy do padesátých let. Některým pomohli úvěrem příbuzní nebo věna nevěst. Zajímavé jsou tři případy, v nichž rolníci uvádějí, že se z kritické situace dostali vlastní podnikavostí — např. v okrese Benešov dovozem vánočních stromků do Prahy, v okr. Náchod zavedením výnosného chovu prasat, v okr. Trutnov pěstováním zeleniny pro trh.

Je až podivuhodné, že i při takovém zadlužení si převážná většina zemědělských rodin dokázala svou usedlost udržet, ovšem za cenu velkých osobních obětí a snížení životní úrovně. Zvlášť byla postižena dorůstající generace, jejíž příslušníci se často museli vzdát myšlenky na studia a zvyšování odborné kvalifikace. Převážná většina příslušníků I. generace si tedy svou usedlost udržela. V padesátých letech se téměř všichni zapojili do socialistické přestavby zemědělství, někteří i jako předsedové JZD.

OSUDY II. A III. GENERACE

Všechny rodiny původních rolníků byly obdařeny dětmi. I když mezi nimi převažovaly rodiny s menším počtem dětí (1—3), nebyly početnější rodiny žádnou vzácností.

Četnost dětí v rodinách původních rolníků (celkem 143):

počet dětí	1 — 7 případů	5 — 4 případy
	2 — 11 případů	6 — 3 případy
	3 — 10 případů	7 — 2 případy
	4 — 6 případů	8 — 1 případ

Zadlužení poznamenalo i jejich další životní osudy. Nejnižší věková hranice byla v době mého šetření v roce 1977 40 let. Ze 143 příslušníků II. generace byli pouze 3 vysokoškoláci, 4 technické a administrativní pracovní síly v nezemědělské pracovní sféře, 1 absolvent ZTŠ.

Z těch, kteří zůstali v zemědělství, získali někteří muži v mládí nižší zemědělské vzdělání (dvouletá rolnická škola nebo zimní zemědělská škola). Přesto se dva z nich uplatnili jako předsedové JZD a jeden jako vedoucí farmy. Ostatní muži pracují převážně buď jako traktoristé, nebo v živočišné výrobě jako krmiči, či manuálně v přidružené výrobě, ženy manuálně v rostlinné a živočišné výrobě.

Ti, kteří ze zemědělství odešli, stali se až na uvedené výjimky továrními dělníky nebo řemeslníky.

Sociální mobilita v zemědělství je velmi zajímavým problémem, ať už jde o mobilitu profesní, či geografickou, která je vskutku značná.

Ze sledovaných 44 rodin z předmnichovské republiky bylo 7 rodin s jedním potomkem, který jen ve třech případech pracuje v zemědělství. Četnější je skupina, ve které více příslušníků II. generace z početnější rodiny pracuje v zemědělství — z 9 původních rodin. Mezi nimi jsou ovšem často velmi početné rodiny, např. v zemědělství pracují dva ze čtyř sourozenců, nebo tři z osmi, a to zdaleka ne všichni pracují v zemědělství ve svém rodišti (geografická mobilita).

Ještě početnější je skupina 12 původních rodin, z nichž pracuje v II. generaci jen jeden člen v zemědělství, a ani zde se vždy nevážou na původní lokalitu. Ve dvou případech nepracuje v zemědělství dokonce ani jediný ze sedmi sourozenců. Nejpočetnější je skupina, kde nepracuje v druhé generaci již nikdo v zemědělství a u kterých je často spojena mobilita profesní s geografickou mobilitou.

Velmi smutné jsou případy, kdy z 6 dětí nikdo nepracuje v zemědělství, nebo z 5 synů nikdo nepracuje v zemědělství. Právě tato skupina čítá 19 rodin, tj. 44,1 % rodin sledovaného souboru.

Odchod populačních přebytků z venkova do měst a průmyslových center je historický. Můžeme jej sledovat již v 18. a 19. století, ale právě v této generaci nabyl na intenzitě. Ve značném počtu případů došlo ve sledovaném souboru ve II. generaci k likvidaci celých zemědělských rodin. I když tento proces do značné míry ovlivnilo též zadlužení původních zemědělských rodin, je třeba uvážit, že v té době byly zadluženy 4/5 zemědělských rodin a má tedy obecnější platnost. Jako další faktory lze uvést např. osídlování pohraničí (Slezák 1981) a početný odchod pracovních sil ze zemědělství do průmyslu v 50. letech.

V další (třetí), dnes již dospělá generaci tento proces pokračuje, i když s menší intenzitou, jejíž pokles ovlivnila stabilizace a prosperita

zemědělství. Avšak někdy se v této generaci vyskytují případy návratu do zemědělství, ovšem často na bázi vyšší kvalifikace (vysokoškoláci, středoškoláci).

ZMĚNY V ŽIVOTNÍM ZPŮSOBU

Část dotazníku věnovaná otázkám současné životní úrovně a životního způsobu rodin sledovaného souboru vyznívá ovšem jednoznačně kladně, a to u všech generací respondentů — původních hospodářů, dnes vesměs důchodců, i jejich aktivně pracujících potomků.

Podle generačního zastoupení kolísají odpovědi na některé otázky týkající se srovnání životního způsobu tehdy a nyní. Jinak se jeví problematika volného času, rekreačních možností, příjmů a bydlení u zemědělských důchodců a jinak u jejich pracujících potomků. Odlišně se životní úroveň i názory na životní způsob projevují u důchodců, kteří žijí v rodinách svých dětí, a u těch, jejichž děti odešly daleko mimo obec, někdy své rodiče ani nenavštěvují a nepodporují, takže ti dožívají osaměle.

ZÁVĚRY A DALŠÍ PERSPEKTIVY

Srovnávací generační výzkum, jehož respondenty byli členové původních zemědělských zadlužených rodin, se soustředil v podstatě na tyto dva problémové okruhy, které sledoval v časovém rozmezí 40 let a prováděl jejich analýzu:

- a) životní způsob a životní úroveň,
- b) mobilita geografická i profesní.

Oba problémové okruhy byly v minulosti do značné míry ovlivněny předlužeností zkoumaných zemědělských rodin za předmnichovské republiky. Proto bylo věnována zvláštní pozornost příčinám zadluženosti, jejímu průběhu a následkům.

Předností souboru byla jeho teritoriální rozvrženost a zastoupení různých výrobních oblastí a velikostních skupin zemědělských závodů. Svůj význam měla i hodnověrnost původních dotazníků z roku 1937, které již mají charakter archivních pramenů a nebylo tedy nutno spoléhat výhradně na paměť respondentů.

Zadluženost rolníků daného souboru za předmnichovské republiky jistě negativně ovlivnila jejich životní úroveň a zvýšila míru mobility. Avšak uvážíme-li, že v této době byly zadluženy 4/5 zemědělských závodů, mění se váha tohoto faktoru i jeho všeobecná platnost. Míru mobility ovlivnily v dalším historickém vývoji i jiné příčiny, zejména osídlování pohraničí a odchod pracovních sil ze zemědělství do průmyslu v padesátých letech. Stálý úbytek pracovních sil ze zemědělství trvá až do současnosti v souvislosti s rozvojem koncentrace a specializace zemědělské výroby, avšak jeho tempo se podstatně zmírnilo.

Rozvoj zemědělské výroby probíhá paralelně s postupnou kvalitativní přestavbou osídlení při zachování struktury osídlení, jejíž počátky náležejí do šedesátých let (Sl e p i č k a 1981). V rámci územního plánování byly venkovské obce rozděleny na obce střediskové (v nichž probíhá soustřeďování výstavby bytů, občanské a technické vybavenosti), obce trvalého významu a obce do 200 obyvatel. Poslední kategorie vykazuje trvalý úbytek a tam, kde jsou pro to podmínky, se stává doménou

rekreantů. Kategorizace venkovských obcí se stává faktorem, který zvyšuje míru geografické mobility.

Srovnávací generační výzkum má svoje opodstatnění především pro historiky a sociology, ale zároveň může posloužit praxi pro plánování pracovních sil a pro územní plánování.

Další fáze tohoto výzkumu by byla patrně regionální. Důležité by bylo stanovit rozsah zkoumaného regionu a velikost a strukturu vzorku respondentů.

Při teritoriálním rozvržení by měly být např. zkoumány dva okresy v kraji v různých přírodních a ekonomických podmínkách, které prošly v nejnovějším období odlišným vývojem (vnitrozemí, pohraničí). V rámci vybraných okresů by bylo třeba vytypovat několik obcí podle současné kategorizace územního plánování a zároveň i v různých výrobních oblastech.

Obdobně lze ovšem provádět srovnávací generační výzkum i v regionu menším než je okres — v rámci historických monografií obcí (HONCOVÁ 1976).

Pro stanovení lokalit přichází na řadu výběr zkoumaných rodin. Zde se uplatní především historické hledisko, přičemž se dbá na to, aby v nejstarší generaci byli zastoupeni rolníci ze všech velikostních kategorií zemědělských závodů z předmnichovské republiky a aby jejich zastoupení bylo vyrovnané. Přitom by měly všechny tři generace respondentů bydlet alespoň v obci, ne-li přímo v objektu původní zemědělské usedlosti. Vhodnější jsou rodiny s více dětmi, alespoň ve druhé generaci (z hlediska mobility). I když se v současné době předpokládá značná smíšenost rodin, je vhodný výběr rodin s určitým podílem členů pracujících v zemědělství i ve druhé a třetí generaci.

A konečně je vhodný výběr rodin s kvalitními respondenty: s dobrou pamětí, s odbornou kvalifikací alespoň ve druhé a třetí generaci, s politickým rozhledem a osobními zájmy. Při tomto výběru by byla velmi cenná pomoc národních výborů.

Z každé vybrané rodiny by měly být ve vzorku zastoupeny tři dospělé generace respondentů (rodiče, děti, vnuci).

Zde lze uplatnit dvě varianty: buď zařadit tam, kde je to možné, mezi respondenty manželské dvojice, nebo se omezit v každé generaci pouze na jednotlivce (přicházelo by tedy v úvahu pro každou rodinu 3—6 respondentů). Do dotazníků by měly být ovšem zařazeny též otázky týkající se ostatních členů původní rodiny.

Na zkoumaném vzorku můžeme sledovat osudy původních zemědělských rodin v časovém záběru 50—60 let, změny v jejich životním způsobu a mobilitu.

K tomu účelu je třeba vypracovat celkem troje dotazníky, pro každou generaci zvlášť, u nichž by byly některé otázky společné, jiné odlišné a specifické pro každou generaci. V dotaznících by měly převládat volné otázky, aby respondenti se mohli individuálně projevit.

Takto pojatý historicko-sociologický výzkum by vhodně doplňoval archivní prameny i statistický materiál a přispěl by k zachycení a dokreslení hlubokých změn ve vývoji zemědělské výroby a v životním způsobu venkovských rodin.

Literatura

- FRANĚK, R. — LACINA, V.: Základní rysy vývoje zemědělství v českých zemích v období imperialismu. Vědecké práce Zemědělského muzea, 21, 1981, s. 241-269.
- HONCOVÁ, J.: Metoda a výsledky historických monografií vesnice. Praha, Zemědělské muzeum ÚVTIZ, Prameny a studie, 1976, č. 16.
- LACINA, V.: Krize československého zemědělství 1928—1934. Praha, Ústav československých a světových dějin 1974.
- LACINA, V.: Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích. Praha, Akademia 1978.
- LOM, F.: Důsledky kapitalistických krizí v zemědělské malovýrobě. Praha, Zemědělské muzeum ÚVTIZ, Prameny a studie, 1979, č. 20.
- LOM, F.: Příčiny zadlužení rolnictva za kapitalismu. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. a hist. Zeměd., 6, 1970, č. 1, s. 43-53.
- LOM, F.: Život a hospodaření v rolnických rodinách ve světle vzpomínek starých pamětníků. Dotazníková akce Ekonomického ústavu ČAZ 1932.
- SLEPIČKA, A.: Venkov a (nebo) město. Praha, Svoboda 1981.
- SLEZÁK, L.: Zemědělské osidlování pohraničí v českých zemích po druhé světové válce. Brno, Blok 1981.
- ŠÍMA, J.: Sociální a ekonomické aspekty územní a profesní mobility v zemědělství. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 14, 1978, č. 1, s. 19-27.

ŠPIRK, L.: Analýza kvantitativních a kvalitativních změn třídy družstevního rolnictva a její charakteristika v současném období. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1976.

ŠPIRK, L. a kol.: Výrobní zemědělské družstevnictví a jeho perspektivy. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚZE 1970; příloha ANTOS, Z.: Kolektivizace našeho zemědělství očima pamětníků.

Došlo dne 3. 7. 1985

ГОНЦОВА, Я. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и питания, Прага): Метод и результаты генеративного обследования сельских семей. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 109-118.

В течение 20 столетия произошли коренные изменения в материальной базе, образе жизни, профессиональной структуре и межчеловеческих отношений внутри сельских семей, в результате чего возросла и степень мобильности. Причины, характер и последствия этих изменений помогают объяснить сравнительное генеративное обследование. Генеративное обследование рассматривает три взрослых живущих поколения, которые росли и формировали свое жизненное положение в совсем разных условиях. Генеративное обследование носит интегрированный характер, касается социологической, исторической и экономической сфер и пользуется методом этих научных дисциплин. Объектом данной статьи является комплекс семей самого первого поколения из разных размерных групп сельхозпредприятий, которые жили в сельских селах в разных природных и экономических условиях. Все эти семьи были задолжниками и в 1937 г. просили о погашении долгов. Автор анализирует задолженность данного комплекса сельскохозяйственных семей и оценивает экономические и общественные последствия задолженности. Затем идут II и III поколения комплекса, главным образом изучается их профессиональная структура, профессиональная и географическая мобильность. Далее автор изучает проблематику изменений образа жизни и жизненного уровня первоначальных сельскохозяйственных семей за 40 лет в оценке опрашиваемых всех трех поколений. В заключение автор приводит методические стимулы для дальнейшего генеративного обследования.

деревенские семьи; генеративное обследование; результаты обследования

HONCOVÁ, J. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *The Method and Results of Generation Research on Rural Families*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 109-118.

During the 20th century there occurred enormous changes in the material base, life style, vocational structure and interpersonal relations inside the rural families, and the rate of mobility also increased. The causes, characteristics and impacts of these changes can be elucidated by comparative generation research. The generation research concerned three adult living generations of people that grew up and formed their attitudes in quite different conditions. Generation research has an integrated nature because it covers sociological, historical and economic spheres applying the methods of these scientific disciplines. The objective of the present study was a set of families from the oldest generation of agricultural farms belonging to various size groups; the families lived in rural communities in different natural and economic conditions. All these families got into enormous debts and claimed the paying the debts in 1937. We analyze the indebtedness of the given set of rural families and we evaluate the economic and social impacts of indebtedness. We also studied the fate of the II and III generations of the set, especially their vocational structure and occupational and geographical mobility. Further we investigated the changes in the life style and living standard of rural families over forty years as evaluated by respondents of all three generations. Methodical stimuli to subsequent generation research are presented in conclusion.

rural families; generation research; results of investigation

Adresa autorky:

Ing. PhDr. Jaroslava Honcová, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1
